

D'AUSIÀS MARCH A BERNAT HUG DE ROCABERTÍ:  
ANTONI VALLMANYA I EL CÀNON POÈTIC  
DE MITJAN SEGLE XV\*

D'Antoni Vallmanya, notari de professió, documentat el 1459 com a escrivà del rei Joan II,<sup>1</sup> en coneixem vint-i-dues composicions transmeses pels manuscrits J, K i N,<sup>2</sup> la majoria de les quals es poden qualificar de poemes de circumstàncies. Tal com assenyala Jaume Au-

\* Aquest treball s'ha elaborat en el marc del projecte HUM2005-07480-C03/FILO del Ministerio de Educación y Ciencia i amb l'ajut d'una beca ADQUA atorgada per la Generalitat de Catalunya. Voldria expressar el meu agraïment al Dr. Josep Pujol, sense el guiatge del qual aquest treball no hauria estat possible, i a Francesc J. Gómez per les nombroses i encertades aportacions que hi ha fet.

1. Així ho ha documentat F. J. Rodríguez Risquete —a qui agraeixo tota la informació que m'ha fet arribar sobre aquesta i altres qüestions— en la seva tesi doctoral encara inèdita titulada *Vida y obra de Pere Torroella* (RODRÍGUEZ RISQUETE, 2003: LVI-LVII). Rodríguez Risquete considera que el 1459 Antoni Vallmanya ja devia fer temps que era al servei de Joan II, ja que el rei l'anomena «feel nostre» (Arxiu de la Corona d'Aragó, canc., reg. 3409, f. 5: «[...] prenent per scrivà en aquest fet lo feel [...] nostre n'Anthoni Vallmanya [...]»).

2. J (París, Bibliothèque Nationale, ms. esp. 225), K (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 10) i N (Barcelona, Ateneu Barcelonès, ms. 1). Tret dels poemes que duen els números XXIII i XXIV, els quals ometo perquè han estat atribuïts a Bernardí Vallmanya (PARRAMON, 1992: 316; RIALC, RAO 184.1 i 184.2), cito els poemes d'Antoni Vallmanya segons la numeració i l'ordenació proposades per Auferil (AUFERIL, 1986), i indico entre parèntesis els poemes que es troben al RIALC o editats en altres llocs: I) *Tots los delits d'Amor veig luny de mi* (TORRUELLA, 2003: 139r-139v); II) *Només en vós virtuts havets estrema* (TORRUELLA, 2003: 141v-142r); III) *Qual mils de mi en tal ira cayguda* (TORRUELLA, 2003: 154r-156r); IV) *Qual un de tants dir porà qu'ell no senta* (TORRUELLA, 2003: 156v-157v; GÓMEZ, 2000: 158r-159v); V) *Anciós tot de l'amagat engan* (TORRUELLA, 2003: 229v-230v; RIALC, RAO 183.2; PAGÉS, 1936: 347-352); VI) *L'ignorant hom porta-b si un greu dan* (TORRUELLA, 2003: 230v-232v); VII) *Ingrat voler me fa d'Amor complanyer* (TORRUELLA, 2003: 232v-233v); VIII) *Si tardas veus he fallit en respondre* (TORRUELLA, 2003: 233v-234r; GÓMEZ, 2000: 156r-156v); IX) *Sentir no pot un amor tan encesa* (TORRUELLA, 2003: 234v-235r; GÓMEZ, 2000: 157r-157v); X) *Als desigants aconseguir lo premi [Sort]* (TORRUELLA, 2003: 237v-240v; AUFERIL, 1986: 51-64); XI) *¿Quala vuy és que per amar lenguescha?* (TORRUELLA, 2003: 241r-242v; GÓMEZ, 2000: 149r-150v); XII) *Qual és aquell envejós qu'à bastat* (TORRUELLA, 2003:

feril, es tracta d'«un poeta de certàmens i debats, artificios, amanerat, sentimental, anecdòtic i superficial» (AUFERIL, 1986: 37). En efecte, l'obra de Vallmanya, entesa com a joc social —per entretenir les monges del monestir de Valldonzella, fruit d'encàrrecs o en ocasió d'algun certamen poètic—,<sup>3</sup> no es pot considerar d'un alt valor literari. Tanmateix, cal remarcar dos aspectes culturalment importants de la figura del notari: d'una banda, el paper destacat que sembla que va tenir en la compilació del cançoner de París (J) i el seu *descriptum* (K); de l'altra, tal com ens indica una lectura atenta dels seus poemes, l'habilitat versificatòria i el coneixement dels grans autors de l'època,<sup>4</sup> el discurs dels quals, amb més o menys encert, s'apropia per bastir la seva obra. La detecció dels models que hi ha darrere els versos de Vallmanya permet, tal com veurem, no tan sols conèixer els mecanismes d'elaboració de la seva poesia, sinó també situar cronològicament algunes d'aquestes obres model gràcies a les rúbriques extenses i notes marginals que, amb escrupolositat de notari, acompanyen els seus poemes especificant-ne l'autor, la data, el lloc i les circumstàncies de composició. Així doncs, pel valor que tenen com a document històric

---

242v-244v; GÓMEZ, 2000: 150v-152v); XIII) *Novellament he sentida l'empresa* (TORRUELLA, 2003: 244v-245v); XIV) *Junct és lo temps fer de ma dolor crida*; XV) *Pus que tots jorns no cessats fer gabella* (TORRUELLA, 2003: 109r; RIALC, RAO 183.13; GÓMEZ, 2000: 183v); XVI) *Vostres viltats me fforen manifestas* (TORRUELLA, 2003: 109r; RIALC, RAO 183.22; GÓMEZ, 2000: 172v); XVII) *Mort me donau, senyora, vida mia* (TORRUELLA, 2003: 136bis; RIALC, RAO 183.8; GÓMEZ, 2000: 146r); XVIII) *Per lo que veig de vós tot me repreh* (TORRUELLA, 2003: 156r; RIALC, RAO 183.12; GÓMEZ, 2000: 146v); XIX) *Vós, d'amar fals, mereixeu portar mal* (TORRUELLA, 2003: 195r; GÓMEZ, 2000: 147r); XX) *No-m plau lo tall que teniu ne manera* (TORRUELLA, 2003: 196v; GÓMEZ, 2000: 147v); XXI) *En Ffogassot, pus sou enamorat* [Tençó Antoni Vallmanya-Joan Fogassot] (RIALC, RAO 183.3/67.13; GÓMEZ, 2000: 48r-53v); XXII) *Sou vós sens par, Verge, dona polida* (RIALC, RAO 183.20; FERRANDO, 1983: 279).

3. Les composicions dedicades a monges són II, III, VIII, IX, X, XI, XII i XIII (a X, XI i XIII, s'hi fa referència explícita a Valldonzella); d'aquests poemes, III, VIII, IX, XI i XII semblen escrits per encàrrec. Foren presentats a certàmens poètics V, VI, VII, XIII i XXII.

4. Aquest coneixement no es limita només a autors locals, sinó que, com demostren les notes marginals del poema X (*Sort*), inclou molts dels autors més influents en la literatura del segle xv: Guido delle Colonne, Petrarca, Dante, Boccaccio, Sèneca, etc. Les notes marginals remetent a obres d'aquests autors amb referències (capítol, etc.) força exactes (vegeu AUFERIL, 1986: 45).

i per les dades que aporten, en aquest article s'han tingut en compte sobretot els poemes datats i els datables, si bé en alguns casos, per il·lustrar millor determinats aspectes, s'han inclòs referències a poemes sense datació.

Dels poemes de Vallmanya, n'hi ha cinc de datats en les rúbriques o en les notes marginals: les peces V (*Anciós tot de l'amagat engan*) i VI (*L'ignorant hom porta·b si un greu dan*), relacionades amb el certamen de la Joia de la Desconeixença, són de l'any 1457; el poema X (*Als desigants aconseguir lo premi*, conegut amb el títol de *Sort*), un elogi de les monges de Valldonzella, i el poema XI (*¿Quala és avui que per amar languescha?*), composició en què una veu femenina es plany de la manca de mercè del seu enamorat, són del 1458; finalment, XIII (*Novellament he sentida l'empresa*), escondit relacionat amb un certamen poètic celebrat a Valldonzella, és del 1459. Dues composicions més poden datar-se amb força probabilitat, per bé que no se n'especifica la data ni en les rúbriques ni en les notes marginals: es tracta del poema VII (*Ingrat voler me fa d'Amor complànyer*), que es pot situar l'any 1457 igual que V i VI, ja que segurament fou presentat al certamen de la Joia de la Desconeixença,<sup>5</sup> i el poema XII (*¿Qual és aquell envejós qu'a bastat?*), resposta-excusació de l'enamorat a les queixes de la veu femenina del poema XI, per tant escrit poc després d'aquest poema, pels volts de l'any 1458. D'altra banda, el poema XXI, una tençó entre Antoni Vallmanya i Joan Fogassot, devia escriure's entre els anys 1454-1458, ja que s'hi demana la intervenció del rei Joan de Navarra, lloctinent de Catalunya, càrrec que ocupà des del 1454 fins que fou coronat rei d'Aragó el 1458. Finalment, també està datat el poema XXII, *Sou vós sens par, Verge, dona polida*, presentat al certamen poètic marrià que convocà Bernat Fenollar el 1474 (FERRANDO, 1983: 166-167). Així doncs, l'obra datable de Vallmanya es pot situar entre els anys 1454-1459, tret del poema XXII, que, a més de ser l'únic de temàtica no amorosa, presenta un problema d'atribució: és gairebé idèntic a una

5. La rúbrica que encapçala el poema VII tant a J com a K és «Vallmanya, per honor de la Joya». Com que la composició, en tots dos cançoners, es troba immediatament després de V, el poema inaugural del certamen de la Joia de la Desconeixença, i VI, la peça que guanyà la «joia», cal suposar que VII fou presentada al mateix concurs.

composició de Joan Berenguer de Masdovelles titulada *Vós sou sens par, Verje-Dona polida* (ARAMON, 1953: 17; RIALC, RAO 103.178), amb l'afegit d'una retronxa de quatre versos.

Si resseguim amb atenció la vintena de composicions amoroses escrites durant la dècada dels anys cinquanta, no tan sols trobarem força indicis —per exemple, determinats jocs de rimes i mots clau— que traeixen el bagatge del notari com a lector de la poesia de l'època, sinó que, a més, comprovarem que en gairebé totes les composicions Vallmanya s'apropia de versos d'altres poetes, sovint sense cap mena de reelaboració o ben poca. Quins són, doncs, els textos que Vallmanya admira, imita i copia? Evidentment, determinats poemes d'Ausiàs March —alguns versos del qual ja detectà Auferil (AUFERIL, 1986) al poema X (*Sort*)—, però també, entre d'altres,<sup>6</sup> *La glòria d'amor* de Bernat Hug de Rocabertí i la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* d'Alain Chartier atribuïda a Francesc Oliver. La presència d'aquestes dues obres juntament amb March en la poesia del notari es pot relacionar amb la posició que ocupen aquests dos textos en els cançoners J i K: a J, *La glòria d'amor* encapçala el cançoner<sup>7</sup> i precedeix la primera secció de poemes de March que conté aquest manuscrit, mentre que la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* precedeix la segona secció; a K, còpia de J, *La glòria d'amor* i la traducció catalana de Chartier encapçalen el manuscrit i precedeixen els poemes de March, reagrupats en una única secció. La presència constant d'aquests textos en l'obra de Vallmanya ajuda a

6. Josep Pujol m'informa de dues fonts més que fa servir Vallmanya: la traducció catalana de la *Fiammetta* de Boccaccio i els poemes de Jaume March «el Jove», escrits no abans de 1435-1440 (vegeu, a propòsit de l'atribució de les cançons amoroses de Jaume March: PUJOL, en premsa). Al poema I de Vallmanya, *Tots los delits d'Amor veig luny de mi*, s'hi troben versos extrets de la composició de Jaume March *Las, treballat e fora de mesura* (PUJOL, 1994; RIALC, RAO 95.5), i el poema III de Vallmanya, *Qual mils de mi en tal ira cayguda*, parafraseja parcialment el capítol I, 6 de la traducció catalana de la *Fiammetta* de Boccaccio (ANNICCHIARICO, 1983-1987: 67-69, vol. I). Vegeu, també sobre la *Fiammetta*, n. 29.

7. Posteriorment s'hi afegiren composicions als dos quaderns inicials, dedicades a l'empresonament, l'alliberament i la mort de Carles de Viana, poemes absents a K, còpia primerenca de J. Pel que fa a l'estructura del cançoner J i la reordenació que s'opera en la seva còpia K, vegeu BELTRAN, 2000.

entendre la posició canònica que ocupen als cançoners J i K i alhora reforça la hipòtesi (proposada a AUFERIL, 1989 i seguida a BELTRAN, 2000) que el notari estaria estretament lligat als nuclis de compilació d'aquests dos cançoners.

\* \* \*

Per exemplificar els mètodes de composició de Vallmanya, analitzarem el poema VII, *Ingrat voler me fa d'Amor complànyer*, datable el 1457, en el qual el notari aprofita, refon i copia versos d'Ausiàs March i de *La glòria d'amor* de Bernat Hug de Rocabertí.<sup>8</sup> Tot i que no es pot considerar tancada la recerca de fonts d'aquest poema, per ara podem dir que, dels seixanta-vuit versos que el formen, se n'ha detectat la font de més de la meitat.

#### VII INGRAT VOLER ME FA D'AMOR COMPLÀNYER

RÚBRICA: Vallmanya, per honor de la Joya

I

- |   |   |
|---|---|
| 1 Ingrat voler me fa d'Amor complànyer,           | GA, 76 Ingrat voler me fa<br>d'amor molt plànyer                                |
| 2 e per semblant no·s pot callar mon dol,         |   |
| 3 car tot mon cor amar aquella vol,               |   |
| 4 que m'ha ja mort sens mort, e no·s quer plànyer | GA, 46 mort m'a sense mort<br>+ GA, 74 e de mon dan amor<br>no·s vol complanyer |
| 5 de mi, qui sent enuyts, mals e rencura          | AM 37, 5-8  |
| 6 per servir-la tant que·m veda·l repòs;          | Què és açò que·m veda tot<br>repòs,   |
| 7 saber-me·n fall, e lo que·m da natura,          | e lo dormir la congoxa no·m<br>tol,   |
| 8 com lo remey a mi donar ha clos.                | e ma rahó cuyda morir per dol,<br>com en remey jamés donar ha<br>clos?          |

8. Faig servir les següents abreviatures: BD (*La Belle Dame sans merci* (RIQUER, 1983)), GA (*La glòria d'amor* (HEATON, 1916)) i AM (Ausiàs March (BOHIGAS, 2005)). La numeració que segueix les abreviatures BD i GA fa referència al número de vers, mentre que per a AM la primera numeració indica el poema i la segona els versos. Reprodueixo l'edició del poema VII de Vallmanya de TORRUELLA, 2003.

## II

9 Qui no sent tal no pot ma dolor creure,

10 ne mon dan sol, tant és ma vida greu;

11 perdre io tem lo propòsit tot meu;

12 la mort ja crit, pus mon bé no-m quer veure.

13 E tots aquells convoch, qui d'açò tasten,

14 que-b mi ensemps d'ingrat vullen maldir,

15 e malparlar d'ella si no-m contrasten;

16 pel món anant mos desigs vull complir.

## III

17 De pietat mos prechs no la sobraren, GA,  
700/737

18 perdut jo trist l'ora que li-n parlí; GA, 701/739

19 los devots prechs li parien verí, GA, 717

20 e los seus gests per ira s'alteraren.

21 He-b cuitat crit tals paraules exiren GA, 736

22 de son cor dur, dient-me: «No u faré!»

23 Dolor vencé-m, mos desigs me falliren,

24 morir cuydí: bé per ço no-n diré. GA, 722

GA, 64 Qui tal no sent ma  
dolor no pot creura

GA, 60 cridant la mort ab veu  
tan dolorosa + GA, 62 trist,  
esparant lo be que desig veura

AM 81, 7-8 Desesperat de mos  
desigs complir/iré pel món  
vostre ergull recitant

## GA

700 flames d'amor la pietat  
sobraven.

701 En aquest temps que  
l'ombra nos parlave,

(...)

710 Filla jo fuy d'Asdrubal,  
e esposa

711 de Ciphas, de Numidia  
gran rey;

712 mort dels Romans, a mi  
no resta cosa.

(...)

716 Pensant haver ramey  
aconseguit

717 als devots prechs que per  
mi fets li eren,

718 dolor vence lo nostre gran  
delit.

719 Cipio vench, e blasmant  
lo del acte

720 per haver pres la serva dels  
Romans,

721 trist li covench de tenir me  
lo pacte.

722 Morir volgui ans que no  
restar viva

723 an lo poder, soperbios  
arbitre,

724 dels vils Romans de qui jo  
fuy cativa.

725 Per esser tu aquella  
 dessendença,  
 726 mon nom jo call, e'si mes  
 jo podia.»  
 727 Girant me jo, trist, las, a  
 Conaxença,  
 728 de pietat vençut, digui  
 plorant:  
 729 «Aquesta es la nobla  
 Soffonisba.  
 730 ha gran raho de fer aquest  
 trist plant.  
 731 Dins en un jorn li viu gran  
 senyoria,  
 732 cativ'apres, e reyna dins  
 un temps;  
 733 morta del tot finalment,  
 ho-m paria.»  
 734 Les ombres grans de nos  
 se departiren,  
 735 e restam sols; mes del ver  
 desigos,  
 736 cuytat, de mi tals paraules  
 exiren:  
 737 «Qual raho, vol, o qual  
 poder sobraren  
 738 los nostres ulls, clarament  
 no compreguen  
 739 l'abit d'aquests qui'b  
 nosaltres perlaren?»

## IV

25 Pena d'Amor féu mon seny variable

GA, 764 Pena d'amor fer no-l  
 poch variable + GA, 617 mot  
 rima *variables* + GA, 608  
 Briseyda fonch en amor  
 variable

26 e-l meu esper tanchà lo seu deport;  
 27 turment estrany, missatger de conort,  
 28 devant me viu, ab sa forme spentable,

GA, 619 mot rima *espantable*  
 + GA, 587 *Briseyda/589*  
*espantable vista*

29 trist, abatut, qui·b la cara plorosa

GA, 821 trist, abatut, ab la cara  
 plorosa

30 aquell leyal Troyol me presentà,

31 tot congoxós, per Briseys desdenyosa,

32 e-b tal greu plant com jo feye-s mostrà.

## V

33 No-m fan delits en esperança caure; AM 87,  
265 + 253 *delits* + 268 mot rima *caure*

34 tant en sospirs la mia pena creix; AM 33,  
29 mot rima *creix*

35 de noves pors tota ma pense-s peix; AM 33,  
30 *ma pensa* + 32 mot rima *peix*

36 novells perills en bé no-m poden traure.  
AM 87, 256

37 En mi assats ma vid'és descuberta, AM 87, 267

38 que descontent primer e derrer visch,

39 quant més hi pens és a mi cos-incerta, AM 87, 277

40 per ço-n penar ma calitat arrisch.

## VI

41 Tant fa com pot ma person'e no cessa AM 87,  
261 + 263

42 tornar en grat qu'ere'n lo primer temps,

43 e tot mon giny met qu'els volers ensemps

44 sien units e no prenguen revessa.

45 Aquests treballs la per qu'em dolch bé mira

46 e veig que té superbe cor e alt,

47 e per delir lo cors e cara-m gira;

48 en açò-m ferm, qu-e mi té-n gran desalt.

GA, 819 Mirant jo viu, ab cara  
desdenyosa,

AM 87

249 e ma rahó de grat jo la  
perdría

250 si-m fa esment qu'amor  
perdre poria.

251 Sí com aquell de la  
pensa tan vana

252 qu'en aquest món lo bé  
sobiran cerqua,

253 y ab gran enginy en grans  
delits fa cerqua

254 e veu molts mals en glòria  
mundana,

255 ne pren a mi, que Amor  
dehifique,

256 sí que d'aquell  
contentament vull traure,

257 sí que no pot lo que'l  
deman bestraure;

258 no troba loch on  
sa-nfluença fique.

259 Loch és no ferm on mon  
desig reposa;

260 desemparrar ma sperança  
no-m guosa.

261 No conech hom qui sens  
amar persona

262 coneg-Amor e per déu lo  
confesse;

263 yo són aquell que per  
negun temps cesse

264 d'ymaginar en ell, e res  
no-m dóna.

265 Desig me fa en sperança  
jaure,

266 dormint tant fort que  
rahó no-m desperta;

267 assats a mi és causa  
descuberta



- 268 que pur·amor no pot en  
dona caure.
- 269 Mon delit és vida  
contemplativa
- 270 e romanch trist devallant  
en l'activa.
- 271 Ladonchs lo foch d'Amor  
bé no s'amaga,
- 272 e los meus hulls publich  
lo manifesten,
- 273 e les dolors mes sanchs al  
cor arresten,
- 274 acorrent lla on és donada  
plaga.
- 275 Los meus desigs de punt  
en punt cambie,
- 276 e la dolor no·m trob en  
hun loch certa;
- 277 ma cara és de sa color  
incerta;
- (...)
- AM 33
- 29 ne pren a mi, car ma  
voluntat creix
- 30 per los desigs presentats en  
ma pensa,
- 31 e, remoguts, seria'ls fer  
offensa,
- 32 car d'altra part ma  
voluntat no·s peix.

## VII

- 49 La mia sort quaix Ciphas representa GA,  
711 + 720
- 50 Soffinisba quant l'ach desconegut, GA,  
710-711 + 729
- 51 pensant mercè haver del no vençut, GA, 716
- 52 l'acte blasmat féu del marit no·bsenta. GA, 719
- 53 L'arbitre franch pens'aver de l'ampresa,  
AM 87, 142 mot *saviesa*
- 54 però·n un jorn se cambià·l seu seny;
- 55 cativ'après, de reynas viu e presa, AM 87,  
143 mot rima *presa* + GA, 732
- 56 e mort final rompé l'ingrat desdeny. GA, 733

GA 700-739 (vegeu estrofa III)

## VIII

- 57 Les voluntats s'àn mostrar en les obres,  
AM 87, 81
- 58 e·ls deguts plers en lo comport e gest,
- 59 e bon'amor sacret amar e lest,
- 60 e no ha grat gens d'enamorats pobres. AM 87, 84
- 61 Si m'ha·greujat, mes forces muntipliquen;  
AM 87, 104
- 62 seny e saber se concorden que l'àm; AM 87, 76
- 63 no·m desplauren tots los mals que me·n vinguen
- 64 d'ingritud, ab tot io que me·n clam. AM 87,  
134 mot rima *clama*

## Tornada

- 65 Retret d'Amor, d'ací avant practiquen AM 87, 101
- 66 vostres amors ab mi, qui no us desam,
- 67 m'arma e cors carament vos supliquen AM,  
87, 101
- 68 que·m recobreu, pus amar·vos m'afflam.  
AM 87, 131 mot rima *enflama*

## AM 87

- 76 seny e saber de la dona  
que ama (...)
- 81 Les voluntats se mostren  
per les obres,
- 82 d'on se veu clar com la  
nostr·arma·s baxa
- 83 e·l nostre cors en alt  
munta sa raxa,
- 84 perquè·n delit ell e l'arma  
són pobres.  
(...)
- 101 No·s pot bé dir com  
arma y cors practiquen
- 102 aquest voler, ne·s plaen o  
desplaen;
- 103 hu sent content, los  
poders d'altre caen,
- 104 e, agreujat, les forces  
muntipliquen.

El poema VII de Vallmanya s'inicia amb un vers de *La glòria d'amor*: «Ingrat voler me fa d'Amor complànyer» (v. 1) es correspon al vers 76 del poema de Rocabertí («Ingrat voler me fa d'amor molt planyer»). Si bé podríem pensar que es tracta d'una coincidència o bé d'una expressió recurrent en la poesia de l'època, el vers 4 de Vallmanya, que rima amb el vers 1, corrobora la hipòtesi que aquests dos versos depenen directament de *La glòria d'amor*: en efecte, el joc de rimes *complànyer-plànyer* es correspon, invertit, al joc de rimes dels versos 74 i 76 de Rocabertí (*plànyer-complànyer*). Aquesta, però, no és l'única font que fa servir Vallmanya en aquesta primera estrofa: els versos 6 i 8 («per servir-la tant que·m veda·l repòs» i «com lo remey a mi donar ha clos») depenen directament dels versos 5 i 8 del poema 37 d'Ausiàs March («Què és açò que·m veda tot repòs» i «com en remey jamés donar ha clos»). Tant en aquest cas com en l'anterior, ens trobem amb

una parella de versos que rimen, l'un dels quals Vallmanya reproduceix quasi de manera literal, i, de l'altre, n'aprofita el mot rima (cas del v. 76 de Rocabertí) o bé pràcticament tot el segon hemistiqui (cas del v. 8 de March). A partir d'aquestes dues identificacions, se'n poden extreure altres coincidències: pel que fa a *La glòria d'amor*, la primera part del vers 4 de Vallmanya («que m'ha ja mort sens mort») coincideix amb el primer hemistiqui del vers 46 de Rocabertí, «mort m'a sens mort, e morint puch guarir».<sup>9</sup> Malgrat que el vers 46 estigui una mica allunyat dels versos 74 i 76, font dels versos 1 i 4 de Vallmanya, correspon al passatge immediatament anterior i forma part del mateix cant II de *La glòria d'amor*; a més, veurem que aquest anar i venir pel poema de Rocabertí, sovint fent salts entre versos força allunyats l'un de l'altre, és un procediment usual en l'obra de Vallmanya, segurament perquè era un text que coneixia a la perfecció o que manejava sovint. D'altra banda, pel que fa al poema 37 de March, els mots rima *dol/vol* dels versos 2 i 3 de Vallmanya possiblement són suggerits pels mots rima *tol/dol* dels versos 6 i 7 de March, la rè Mora que en la memòria del notari acompanyaria els versos 5 i 8 esmentats més amunt.

La segona estrofa del poema VII continua amb la veu de fons de *La glòria d'amor*, concretament els versos 60, 62 i 64. El vers 9 de Vallmanya, «Qui no sent tal no pot ma dolor creure», remet al vers pràcticament idèntic de *La glòria d'amor* «Qui tal no sent ma dolor no pot creura» (v. 64), correspondència que corrobora el mot rima *veure* del vers 12, el mateix que el del vers 62 de Rocabertí.<sup>10</sup> Però, a

9. Es tracta d'un tòpic de l'època que, amb variants, es repeteix en molts poetes. La mort és l'únic remei a la malaltia de l'amor, si no és que la dama, l'únic metge possible, hi intervé; això és el que, per exemple, constata Vallmanya al poema I (*Tots los delits d'Amor veig luny de mi*): «Sens mercè muyr e veig qui-m pot aydar». L'enamorament entès com una malaltia que cap metge no pot curar és una constant de la literatura medieval, present des de Jaufre Rudel: «Bon'es l'amors e molt per vau,/e d'aquest mal mi pot guerir/ses gart de metge sapien.» (*Pro ai del chan essenhadors*, vv. 54-56 (CHIARINI, 1985: 65)). Tot i així, a més de la coincidència en el tòpic, la segona part del vers de Rocabertí «mort m'a sens mort, e morint puch guarir» es troba també en l'incipit d'un poema de Joan Berenguer de Masdovelles («En vida muyr, e morint puix guarir» (RIALC, RAO 103.56, v.1)).

10. Vallmanya també fa servir aquests versos de *La glòria d'amor* als versos 108-109 del poema VI, *L'ignorant hom porta-b si un greu dan*, datat el 1457: «qui tal no sent no pot ma dolor creure/vingue-m doncs veure». En aquest cas també es tracta de

més, el primer hemistiqui del vers 12 («la mort ja crit») recorda el primer hemistiqui del vers 60 de *La glòria d'amor*, «cridant la mort», en un procediment anàleg al que hem vist anteriorment per al vers 4. En aquest cas, la proximitat del vers 60 amb els versos 62 i 64 que imita Vallmanya confirmen la dependència del primer hemistiqui del vers 12 del notari.<sup>11</sup> D'altra banda, el vers 16 («pel món anant mos desigs vull complir») és una reelaboració de dos versos del poema 81 de March («Desesperat de mos desigs complir,/iré pel món vostre orgull recitant», vv. 7-8): el primer hemistiqui del vers 16 («pel món anant») correspon al primer hemistiqui del vers 8 de March («iré pel món») i el segon hemistiqui («mos desigs vull complir») fa parella amb el segon hemistiqui del vers 7 de March («de mos desigs complir»).<sup>12</sup>

La tercera estrofa es basa en un passatge del cant V de *La glòria d'amor* que té com a personatge central Sofonisba. Es tracta d'un fragment que Vallmanya també fa servir a l'estrofa setena d'aquest mateix poema i en d'altres composicions seves, tal com veurem més endavant. En aquesta tercera estrofa, es tracta més aviat de ressons lèxics, amb algun mot rima que permet identificar la font: el vers 17,

---

la còpia literal d'un vers i de l'aprofitament del mot rima del vers parella. L'amor o el dolor entesos com una experiència única que no pot copsar qui no l'ha patida és una idea recurrent de la literatura romànica medieval. Es troba, per exemple, en uns versos d'un poema d'Oton de Grandson recollit al cançoner Vega-Aguiló (Biblioteca de Catalunya, mss. 7 i 8): «Amours, Amours, nulhs homs ne puet savoir/l'estat de vous, si ne l'a esprové» (PAGÈS, 1936: 16); i, entre molts altres autors, en Ausiàs March: «Qui no és trist de mos dictats no cur,/o en algun temps que sia trist estat,»; «No-s pot saber, menys de l'experiència,/lo gran delit que és en lo sols voler/d'aquell qui és amador verdader/e ama si veent-se en tal volença.» (AM 39, 1-2 i 37-40).

11. Observeu també, al seu torn, la dependència del vers 60 de Rocabertí («cridant la mort ab veu tan dolorosa») amb el vers «cridant ab veu orrible y dolorosa» d'Ausiàs March (AM 11, 21).

12. Pel que fa a aquest hemistiqui final, cal tenir en compte altres versos d'Ausiàs March, com el primer del poema 46, «Veles e vents han nos desigs complir». D'altra banda, el sintagma *desigs complir* i construccions semblants són recurrents no tan sols en la poesia de l'època, sinó també en la lírica trobadoresca. Finalment, cal remarcar els mots rima *tasten* i *contrasten* dels versos 13 i 15 de Vallmanya, un possible record, tot i que vague, del poema 92 de March (vv. 52-53): si bé aquest doblet de rimes no és exclusiu d'aquesta composició, sinó que és freqüentíssim i apareix en molts altres poemes, cal tenir en compte que el poema 92 és un dels que Vallmanya maneja, i, a més, la presència del mot *verí* al vers 19 de Vallmanya (estrofa III) també apareix al vers 58 del poema 92 («e lo verí li sembla medecina»).

«De pietat mos prechs no la sobraren», recorda versos d'aquest pasatge de la *La glòria d'amor* com el 700 («flames d'amor la pietat sobraven», en què coincideixen els mots *pietat* i *sobraven*) i el 737 («qual raho, vol, o qual poder sobraren», en què la coincidència s'estableix amb el mot rima); el vers 18, «perdut jo trist l'hora que li'n parlí», té punts de contacte amb el vers 701 («en aquest temps que l'ombra nos parlave», en què s'estableixen semblances entre *l'hora que* i *aquest temps que*, d'una banda, i *parlí* i *parlave*, de l'altra) i amb el vers 739 («l'abit d'aquests qui'b nosaltres parlaren?», que rima amb el v. 737, citat més amunt; per tant, la coincidència s'establiria a partir de les rimmes dels vv. 17 i 18, *sobraren* i *parlí*, respectivament, amb els mots rima *sobraren*/*parlaren* dels vv. 737 i 739 de *La glòria d'amor*); el vers 19, «los devots prechs li parien verí», remet al vers 717 de *La glòria d'amor* («als devots prechs que per mi fets li eren») a través del sintagma *devots prechs*; el vers 21, «He·b cuitat crit tals paraules exiren», copia gairebé de manera literal el vers 736 de *La glòria d'amor* («cuytat, de mi tals paraules exiren»); finalment, el primer hemistiqui del vers 24, «morir cuydí», remet al primer hemistiqui del vers 722 del poema de Rocabertí, «morir volgui».

L'estrofa quarta té també *La glòria d'amor* de rerefons, concretament uns versos del cant VI amb alguns ressos del cant V. El vers 25 («Pena d'Amor féu mon seny variable») correspon al vers 764 del poema de Rocabertí («Pena d'amor fer no·l poch variable»). Tanmateix, la relació d'aquesta estrofa amb el poema de Rocabertí és més complexa: els mots *variable* i *espantable* (v. 28 de Vallmanya), ja sigui en posició de rima o no, són cars a Rocabertí; es troben, per exemple, en el passatge del cant V en què apareix Briseida («Dins ella viu a Briseyda, molt trista», v. 587/«nuha, cruel, e d'espantabla vista», v. 589; «Briseyda fonch en amor variabla», v. 608; «Digui jo: “Donchs, totes les variables», v. 617/«Ella·m respòs: Hoc, e pus espantables», v. 619). Que tots aquests versos de Rocabertí d'alguna manera es relacionen amb aquesta estrofa de Vallmanya ho confirmen els versos 29-32, en què s'esmenten Briseida i Tròiol. Ara no es tracta només de connexions amb els mots *variable* i *espantable*, sinó que el fet que hi aparegui Briseida fa que puguem establir amb claredat la relació directa d'aquesta estrofa amb els versos esmentats de Rocabertí. Però la presència

de *La glòria d'amor* no s'acaba aquí: als versos 29 («trist, abatut, qui-b la cara plorosa») i 31 («tot congoxós, per Briseys desdenyosa») el notari torna a saltar al cant VI de Rocabertí, en un passatge dedicat a Fiammetta, concretament els versos que fan referència a Pàmfil, el 819 («Mirant jo viu, ab cara desdenyosa») i 821 («trist, abatut, ab la cara plorosa»). Tornem a trobar un vers copiat quasi literalment de la font (el v. 29, que es correspon al v. 821 de Rocabertí) i l'aprofitament del mot rima de l'altre vers de la parella (el v. 31, que té el mateix mot rima que el v. 819 de Rocabertí). Vallmanya simplement trasllada l'escena de Pàmfil a Tròiol.

L'estrofa cinquena i els primers versos de la sisena estan construïts a partir d'uns versos del poema 87 de March.<sup>13</sup> El vers 33 de Vallmanya («No·m fan delits en esperança caure») es basa, per la coincidència de la paraula *esperança* i de l'estructura sintàctica, en el vers 265 del poema 87 («Desig me fa en sperança jaure»), tal com confirma el vers 37 de Vallmanya («En mi assats ma vid'és descuberta»), que remet al vers 267 de March («assats a mi és causa descuberta»), i el vers 41, de l'estrofa VI («Tant fa com pot ma person'e no cessa»), que combina els versos 261 i 263 de March («No conech hom qui sens amar persona» i «yo són aquell que per negun temps cesse», respectivament). A més, les coincidències lèxiques amb alguns versos del poema 87 propers als que acabem d'esmentar confirmen aquesta font: així, per exemple, els *delits* i la rima *caure* del vers 33 també apareixen, respectivament, en el vers 253 i en el 268 de March; el mot rima *traure* del vers 36 es troba al vers 256 de March; el segon hemistiqui del vers 39 («quant més hi pens és a mi cos'incerta») sembla tenir algun record, tal com demostra la coincidència de mot rima, del vers 277 del poema 87 («ma cara és de sa color incerta»);<sup>14</sup> altres mots

13. Com veurem, el poema 87 de March és un dels preferits del notari. Auferil (AUFERIL, 1986: 63) ja va detectar que el vers 192 del poema X (*Sort*) («May pur·amor no pot en dona caure») calcava el vers 268 del poema 87 de March («que pur·amor no pot en dona caure»).

14. El vers 36 de Vallmanya («novells perills en bé no·m poden traure») recorda AM 7, 1 («Tems de venir en negun bé·m pot caure») i el segon hemistiqui del vers 39 («és a mi cos'incerta») remet a altres construccions semblants de March, com ara «mas vostr·amor és a mi cosa scura» (AM 67, 35).

coincidents són *grat* (v. 42, v. 249 de March), *giny* (v. 43, *enginy* v. 253 de March), etc.<sup>15</sup>

L'estrofa setena torna a tenir com a base alguns dels versos del cant V de *La glòria d'amor* que havíem vist a l'estrofa II. En primer lloc, hi trobem una pura coincidència argumental, és a dir, als versos 49 i 50 Vallmanya esmenta dos personatges, Sofonisba i Ciphaz, que apareixen també al poema de Rocabertí (esmentats als vv. 710-711, 720 i 729). El que ens permet, però, establir el text de *La glòria d'amor* com a font són les coincidències lèxiques que es troben als versos 51, 52, 55 i 56: el vers 51 («pensant mercè haver del no vençut»), concretament la construcció *pensant [...] haver*, coincideix amb el vers 716 de *La glòria d'amor* («Pensant haver ramey aconseguit»),<sup>16</sup> i el primer hemistiqui del vers 52 («l'acte blasmat féu del marit no bsenta») concorda, invertit, amb el segon hemistiqui del vers 719 de Rocabertí («e blasmant lo del acte»); d'altra banda, el vers 55 («cativ'après, de reynas viu e presa») remet al vers 732 de *La glòria d'amor* («cativ'apres, e reyna dins un temps»), amb la coincidència de les paraules *cativa*, *après* i *reynas* (*reyna*); també es troben ressos lèxics entre el vers 56 («e mort final rompé l'ingrat desdeny») i el vers 733 de Rocabertí («morta del tot finalment, ho m paria»), en què el sintagma *mort final* enllaça amb l'adjectiu *morta* i l'adverbi que l'acompanya, *finalment*.<sup>17</sup>

15. A més del poema 87, els versos 34 i 35 podrien tenir al darrere un record del poema 33 de March, no tan sols per la coincidència dels mots rima *creix* i *peix* (AM 33, 29 i 32), sinó per la presència del sintagma *ma pensa* (AM 33, 30). D'altra banda, en aquestes dues estrofes també hi ha tot un seguit de conceptes clau del discurs amorós de la literatura de l'època (*calitat*, *grat*, *volers*, etc.). Pel que fa als termes *grat* i *volers* («tornar en grat qu'er' en lo primer temps», v. 42; «e tot mon giny met qu'els volers ensem/sien units e no prenguen revessa», vv. 43-44), s'expressen idees força semblants al poema de Jaume March «el Jove» *Dos són los alts, segons lo meu parer* (PUJOL, 1994; RIALC, RAO 95.3). Pel que fa al terme *calitat*, que apareix al vers 32 del poema de Vallmanya, els exemples són abundants: a més d'Ausiàs March, Pere Torroella i Jaume March «el Jove», el mot es troba en molts altres autors de l'època (vegeu CABRÉ, 1997a).

16. *Vençut* podria ser un record del *vençé* del vers 718 de Rocabertí («dolor vence lo nostre gran delit») o bé del *vençut* del vers 728 («de pietat vençut, digui plorant:»).

17. Remarquem també uns mots rima del poema 87 de March que podrien ser al darrere dels versos 53 i 55, vista la presència constant d'aquest poema en la memòria del notari: es tracta del mot rima *presa* del vers 55, que també apareix com a mot rima en March (AM 87, 143); la parella corresponent, *saviesa* (AM 87, 142), per bé que no és el mot rima del vers 53 de Vallmanya, podria correspondre's, per coincidències

A l'estrofa vuitena i a la tornada reapareix el poema 87 de March. El vers 57 de Vallmanya («Les voluntats s'an mostrar en les obres») copia pràcticament al peu de la lletra el vers 81 de March («Les voluntats se mostren per les obres»), cosa que ens remet al vers que rima amb aquest, el 84, del qual Vallmanya aprofita la rima *pobres* al vers 60. Una altra referència clara al poema 87 de March es troba en els versos 61, 65 i 67: el vers 61 («Si m'ha greujat, mes forces muntipliquen») és gairebé idèntic al vers 104 de March («e, agreujat, les forces muntipliquen»), i el vers 101 de March («No·s pot bé dir com arma y cors pratiquen») és al darrere dels versos 65 (mot rima *pratiquen*) i del 67 (sintagma *arma e cors*).<sup>18</sup>

\* \* \*

El poema VII mostra a bastament la manera de treballar de Vallmanya, unes tècniques de composició poc subtils però que denoten la profunda impregnació dels models literaris de partida. Aquests procediments, que es repeteixen en tota la seva obra, es poden classificar en tres grups: la tècnica més simple és la còpia directa d'un vers, en certs casos amb algun canvi mínim (normalment d'ordre sintàctic o de categoria gramatical d'algun mot); el més recurrent en la seva poesia, però, és la còpia més o menys literal d'un vers de la font amb l'aprofitament com a mínim del mot rima del vers que li és parella o bé d'algun altre vers proper; finalment, podríem parlar de casos de reelaboració pròpiament dita, similars al procediment anterior però amb un grau de reescriptura més elevat. A continuació esmentem alguns exemples d'aquests tres procediments en altres poemes del notari, elaborats amb versos de March, de la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* i de *La glòria d'amor* de Rocabertí.

Pel que fa a la còpia literal o gairebé d'un vers de la font, en tenim força exemples al poema VI, *L'ignorant hom porta·b si un greu dan*,

---

semàntiques amb el primer mot i de rima amb el segon, amb el sintagma *saber de l'anpresa*.

18. Finalment, com que el poema 87 és omnipresent en l'obra de Vallmanya, no seria estrany que els mots rima *clam* i *afflam* dels versos 64 i 68 fossin un record dels mots rima *clama* i *enflama* dels versos 134 i 131, respectivament, del poema 87.



datat el 1457: el primer vers mateix, «L'ignorant hom porta·b si un greu dan», presenta pocs canvis respecte de la seva font, el vers 897 de *La glòria d'amor* de Bernat Hug de Rocabertí («Tot ignorant ab si lo dan aporta»). En aquest poema, la veu de *La glòria d'amor* hi és present de principi a fi: així, hi trobem versos calcats del poema de Rocabertí, com, per exemple, el vers 15 («Si fiu res may que jo fer no us degué»), que copia el 214 de *La glòria d'amor* («Si res he fet que jo fer no degué»), o el 20 («qu'amor no deu ab pensament offendre»), calc del vers 223 de Rocabertí («Amor no·s deu de pensament offendre»). D'altra banda, el vers 70 («a penes pot cobrir sa ficció») correspon al vers 310 de la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* («a penas pot sa ficció cobrir»; «a peine sa faintise queuvre»);<sup>19</sup> i el vers 144, «car voler cech vostre cor illumena», és pràcticament idèntic al vers 35 del poema 92 de March («Lo voler cech del tot ella illumena»). Trobem exemples semblants també al poema X (*Sort*): a més dels casos detectats a AUFERIL, 1986, cal destacar el vers 39, «tot venint dan, tinch ya per cosa certa», procedent del poema 37 de March (v. 16, «que·l dan vinent ja tinc per cosa certa»), tal com corrobora el verb *promostich* del vers 40 de Vallmanya, també present en el poema de March (v. 11, «mon esperit és mal prenostican»);<sup>20</sup> D'aquests casos, en trobem també al poema XIII, *Novellament he sentida l'empresa*, datat el 1459, procedents de la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* —també n'apareixen mots rima i paraules clau—: per exemple, el vers 73 («Dins vós teniu de mi·mpremtada marcha») i el vers 81 («e no·m lexeu ab tristor angoxós») coincideixen, amb pocs canvis, amb el vers 449 («Vostres hulls han empremtada lur marcha»; «Vos yeulx ont si empraint leur marche») i el vers 7 («lexant-me sol ab Tristor engoxosa»; «e me laissa seul, langoreux,/en la conduite de Tristesse») de la traducció catalana, respectivament.

19. Indico sempre entre parèntesis la versió original del poema (RIQUER, 1983) perquè es pugui comprovar que Vallmanya copia la traducció catalana i no el text francès.

20. D'altra banda, el procés dolorós que descriu Vallmanya als versos 37-39 («En un instant, dolor me fon aperta/ten asprament que del cors viure·m cessa; tot venint dan, tinch ya per cosa certa») recorda el de March («Quant me despert, me sembla que·m desperta/una dolor, ab agut punyiment;/ffamiliar é tant est pensament/que·l dan vinent ja tinch per cosa certa.»), AM 37, 13-16).

Pel que fa al segon procediment, els exemples són abundants i presenten diferents graus de semblança amb la font original, de tal manera que en un extrem d'aquesta tècnica trobem els calcs, les còpies directes, i, en l'altre, casos més acostats a la reescriptura pròpiament dita, a la reelaboració del model. Comencem la selecció d'exemples d'aquest grup amb un cas que remet a Pere Torroella, un autor que, si bé no és dels que més explota Vallmanya, sí que podem afirmar amb seguretat que el coneixia.<sup>21</sup> Es tracta dels versos 14 i 19 del poema VI de Pere Torroella, *No sent ne veig ne oig ne conec res* (RODRÍGUEZ RISQUETE, 2003: 38-46; RIALC, RAO 180.18): «sols me regesch per l'instint de natura» i «caracta tal que·m fa devenir mut». Aquests dos versos apareixen al poema V de Vallmanya, *Anciós tot de l'amagat engan*, datat el 1457: el vers 42 («regint me sol pel sentit de natura») calca, amb un petit canvi d'ordre, el vers 14 de Torroella, i, per al vers 44 («hon ma dolor devenir me feu mut»), Vallmanya aprofita la rima i el segon hemistiqui del vers 19 de Torroella.<sup>22</sup> Trobem el mateix procediment, ara amb versos de *La glòria d'amor*, en un altre fragment d'aquest mateix poema: «Fet[s] aquests prechs desdenyant ab gran pena,/ella·l respòs ab fort aspre gosar: “Pus dolor tal Amor en tu ordena,/vers t'en d'aquí; no·t vull pus escoltar”.» (vv. 69-72). El vers 71 de Vallmanya copia el vers 1.353 del poema de Rocabertí, «pus tal dolor Amor en tu ordena», i del 1.351 («Al qual diguí: O cavaller en

21. Una comparació acurada i a fons de l'obra de Pere Torroella amb la de Vallmanya podria donar resultats més convinents. De moment, a part dels versos del poema VI de Torroella que comentarem tot seguit, la resta de casos només es poden considerar indicis: d'una banda, la coincidència en el senyal «arxiu de seny» (Vallmanya el fa servir en els poemes I i IV); i, de l'altra, uns versos del poema X de Vallmanya (*Sort*) en què hi ha records del poema VIII (*Callen aquells qui, abcecats per amor*) de Pere Torroella, (els termes *registre* i *d'onor cim* dels versos 18 i 19 apareixen, respectivament, en els versos 152 i 148 de Vallmanya). El poema VIII de Pere Torroella, una poesia d'elogi amb influència del poema 22 d'Ausiàs March, devia ser força conegut, perquè Ramon Boter el fa servir de model (poema IV: RIQUER/BADIA, 1986: 277-279; RIALC, RAO 26 bis.7) i també Francesc Borgonyó (RIALC, RAO 22.1) (vegeu RODRÍGUEZ RISQUETE, 2003: 56-63).

22. Els manuscrits J i K reproduïxen el poema de Torroella amb el vers «sols me regesch pel sentit de natura». Els manuscrits P (Saragossa, Biblioteca de la Universidad, ms. 210) i O (Nova York, Hispanic Society of America, ms. B 2281), en canvi, copien el poema de Torroella amb la lleig «instint» en lloc de «sentit» en aquest vers (vegeu RODRÍGUEZ RISQUETE, 2003: 43). Vallmanya, doncs, segueix la lectura de J i K.

pena»), n'aprofita el mot rima per al seu vers 69.<sup>23</sup> De fet, els versos de *La glòria d'amor* ressegueixen tot el poema VI, *L'ignorant hom porta-b si un greu dan*, datat el 1457.<sup>24</sup> A continuació en reproduïm un fragment significatiu:

- 34 sobtosament prenguéis molt variable  
 35 ab gran desig e forma de cor alt.  
 36 Mar o panell al vent no's tant mutable,  
 37 tant promptament de mi hagués desalt.  
 38 D'aquests turments no fers mon cors desliure,  
 39 car jo us viu riure  
 40 e·b delit viure,

El vers 36 reproduïx el vers 610 de *La glòria d'amor* («mar o panell al vent no's tant mutable»), que actua d'esquer i arrossega la rima del vers 608 («Briseyda fonc en amor variable») al vers 34 de Vallmanya —d'altra banda, ja hem vist que *variable* és un mot rima recurrent en Rocabertí i, de retop, en Vallmanya—; l'adverbi *promptament* del vers 37 seria un record de l'adjectiu *prompta* del vers 609 de Rocabertí («prompta'n amar, e mils en desconexer»). Però la presència del poema de Rocabertí en aquest fragment no s'acaba aquí: els versos 35 i 37 podrien remetre als versos 955 i 957 de *La glòria d'amor* («tots arreglats ab forma de cos alt», «ab delit gran, sens enuig e desalt»), per la utilització dels mateixos mots rima, *alt* i *desalt*, i per la coincidència del segon hemistiqui del vers 35 amb el del vers 955 de Rocabertí; a més, els versos 38 i 40 remetent als versos 259 («fallir qui vol en el leyalment viure»), del qual Vallmanya pren la rima, i 260 («de gran turment al bon amant desliure»), en què, a més del mot

23. El vers 1.353 de *La glòria d'amor* («pus tal dolor Amor en tu ordena») es troba també al poema VI, *L'ignorant hom porta-b si un greu dan*, datat el 1457: «pus dolor tal amor en mi ordena/e vol que pena» (vv. 136 i 137). A més d'aprofitar el mot rima *pena* del vers 1.351, es troben ressons entre el vers 134 de Vallmanya («com jo trist vuy qui·b forma dolorosa») i el 1.348 de Rocabertí («Quan viu lo plant que feu tan dolorós»).

24. També se'n troba algun al poema X (*Sort*): els versos 35-36 («e·b tal acord me dix: "Per què·t turmentes?/En res de mi esperança no sentes.») reprenen, invertits, els versos 275-276 de *La glòria d'amor* («en res de mi meravella no senta./Venus, sabent la causa qui us turmenta»).

rima, n'aprofita el primer hemistiqui. Finalment, un altre exemple significatiu del poema VI són els versos 83 i 84 («l'ingratitude en si comprèn tot vici/per ço l'ingrat cau en extrem suplici»), copiats directament dels versos 605 («Ingratitude comprèn en si tot vici») i 607 («perquè l'ingrat cau en extrem suplici») de *La glòria d'amor*. La còpia pràcticament literal en dos versos seguits es troba també al poema VIII, *Si tardas veus he fallit en respondre* (sense datació), tot i que aquí la font és la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci*. Aquest poema demostra que Vallmanya coneixia molt bé la traducció catalana de l'obra de Chartier, perquè n'agafa versos sencers gairebé sense cap reelaboració. El vers 10 de Vallmanya («c'amor no és per tots en agual mida») depèn directament del vers 329 de la traducció catalana, «Plaher no és per tots en egual mida» («Plaisir n'est mie partout un»); la represa de la traducció torna a produir-se als versos 19 i 20 («Tot hom qui's dol del qui ha testa sana/mal pensament l'ansén en dolor vana»), que depèn de «Car lo qui's dol e té la testa sana» («Car qui se plaint de teste saine», v. 309) i de «mas pensament, ple de dolor vana» («maiz pensee de douleur plaine», v. 311); el vers 27 («Qui no u creurà no'n pot esser forçat») torna a ser un vers gairebé literal de la traducció, el 384, «qui no me'n creu, no'n pot esser forsat» («qui ne m'en croira, je m'en passe»); els versos 29 i 30 («Vost'amor veig qu'en mi és poch empeesa,/com tan leuger s'atreveix fer empresa») refonen els dos versos de la traducció «Qu'Amor és, cert, de ten poch saviesa» («Car Amours est si petit saige», v. 397) i «que molt leuger s'etreveix fer empresa» («qu'el prent tout a son avantage», v. 399); els versos 35-39 («que·b res del món no's pot girar la pença/hon se pot dir gran lealtat abit./Axí me'n pren: tant e·ll cor enfortit/que·l fict'amor da mi no·rà defença./Qui per consel mal se mou e·s derocha (...)») depenen també d'un passatge de la traducció catalana, concretament dels versos 501-504 («car lo meu cor és tan fort e senser/qu'ab res del món no pot girar la pensa/en cosa tal d'on no ha leyalat;/ni pus consell mester no·m fa·n deffensa,/sinó de vós mercè e pietat.»; «Car j'ay cuer tel e si entier/qu'il ne se pourroit affaictier/a chose ou Loyauté n'acorde;/n'autre conseil ne m'a mestier/fors pitié et misericorde.»). Finalment, els versos 55 i 56 («car dels cançats Amor concent lur guisa/e, quant ve puy al panadir, allisa») reprenen un altre fragment de la traducció, concretament els versos 317,

«Car ella-ls fa consentir a sa guisa» («Il les fait a soy consentir») i 319, «mes, puys, quant ve al penedir, allisa» («mais quant vient jusqu'au repentir»). Una coincidència textual tan precisa només pot voler dir o bé que Vallmanya se sabia de memòria el poema de Chartier o bé que el tenia al davant; en qualsevol cas, l'evidència del joc intertextual demostra que la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* era coneguda, amb un públic capaç de reconèixer-ne els manlleus. D'altra banda, cal remarcar que el poema VIII també reprèn passatges del poema 87 de March i de *La glòria d'amor* de Bernat Hug de Rocabertí.<sup>25</sup>

Finalment, destacarem, tot i que ja n'hem esmentat alguns, un parell de casos de reelaboració: l'un són els versos 73-76 del poema V, *Anciós tot de l'amagat engan*, datat el 1457; l'altre els versos 45-48 del poema VIII, *Si tardas veus he fallit en respondre*, sense datació. En el primer cas, es tracta d'un passatge del poema V, el poema inaugural de la Joia de la Desconeixença, en què Vallmanya, després d'haver dibuixat una escena d'un enamorat que és rebutjat per la dama que estima, exposa els motius de la convocatòria del certamen:

73 Dolent-me ferm d'aquell amorós dol  
 74 que'l descontent fey'ab sa trista vida,  
 75 vent Pietat qu'axí stava dormida  
 76 dins lo cor dur d'aquella qu'ell bé vol,  
 77 me vench record lo cas de ma partença,  
 78 que, sens fer mal, m'aymia-m té en oblit,  
 79 me só dispost que de desconexença,  
 80 ella reptant, un vers ne sia dit.

La clau és en els quatre primers versos d'aquest passatge, que podem comparar amb els de la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci*:

25. Pel que fa al poema 87 de March, es tracta dels versos 101 i 104 («No-s pot bé dir com arma y cors practiquen» i «e, agreujat, les forces muntipliquen») —que ja hem assenyalat com a font del poema VII, *Ingrat voler me fa d'amor complanyer*—, que Vallmanya reproduceix en els versos 49 i 50: «no-s pot bé dir quant dos volers practiquen,/que'l agraujat ses forces multipliquen». Pel que fa a *La glòria d'amor*, es tracta dels versos 864-870, que es comenten al final d'aquest apartat. Dels cinquanta-sis versos que formen el poema VIII, *Si tardas veus he fallit en respondre*, se'n pot detectar la font d'almenys divuit.

561 Si leyltat de mi del tot s'esforça  
 562 de ben amar ço que no'm quer ni'm vol,  
 563 e tinch molt car ço que morir me força,  
 564 cert, plau-m'açò qui m'és amorós dol.  
 565 Quant Pietat, qui s'és axí dormida,  
 566 en mos forts mals metrà terma e fi,  
 567 axí placent confort de vós, ma vida,  
 568 ffarà més ferm la leyltat de mi.

La connexió s'estableix a partir d'un decasíl·lab quasi idèntic («vent Pietat qu'axí stava dormida» de Vallmanya i el vers de la traducció catalana «Quant Pietat, qui s'és axí dormida»), per la coincidència d'alguns mots rima (*dol/vol* i *vida/dormida*) i pel terme comú *amorós dol*, que en l'original francès és «amoureuse ennemie».<sup>26</sup>

El segon cas fa referència als següents versos de *La glòria d'amor*:

864 «¿Qui força dol la hon delit atura,  
 865 Conaxença, tant cruel com jo sent?  
 866 Car dos contrastes ensemps guasten mesura.»  
 867 Ella'm respos: «Segons lo teu concepte  
 868 jo parlare, que si l'escusar fos  
 869 lícit a mi, callare tal effecte.  
 870 Tu sies cert, part d'amor es ventura

Aquest passatge, Vallmanya el reelabora als versos 45-48 del poema VIII, *Si tardas veus he fallit en respondre*:

45 Hagau per cert part d'amor és ventura:  
 46 emor és grat, segons lo meu concepte;  
 47 si lícit fos a mi dir tal effecte,  
 48 posara dol llà hon delit atura.

Vallmanya aprofita quatre rimes del fragment de Rocabertí («atura», «concepte», «effecte» i «ventura»), però els manlleus van més enllà: el vers 870 de Rocabertí («Tu sies cert, part d'amor es ventura»),

26. «Se ma loyauté s'esvertue/d'amer ce qui ne m'ayme mic/et tant cherir ce qui me tue/et m'est amoureuse ennemie./quant Pitié qui est endormie/mectroit en mes mauix fin e terme,/ce gracieux confort d'amie/feroit ma loyauté plus ferme.» (vv. 561-568)

el reprèn quasi literal, només amb un canvi al primer hemistiqui, al vers 45 («Hagau per cert part d'amor és ventura»); al vers 46 («amor és grat, segons lo meu concepte»), Vallmanya aprofita el segon hemistiqui del vers 867 de Rocabertí («Ella-m respos: «Segons lo teu concepte»»); al vers 47 («si lícit fos a mi dir tal effecte») calca la construcció *si fos [...] lícit a mi* de Rocabertí i converteix «callare tal effecte» en «dir tal effecte»; i, finalment, el vers 48 («posara dol llà hon delit atura») és gairebé idèntic al vers 864 de Rocabertí («Qui força dol la hon delit atura»), amb les coincidències del mot *dol* del primer hemistiqui i de tot el segon hemistiqui sencer.<sup>27</sup>

\* \* \*

D'aquesta anàlisi de l'obra de Vallmanya, se n'extreuen algunes dades que tenen conseqüències importants en diversos àmbits del món literari i cultural del segle xv.

En primer lloc, gràcies a les dates que acompanyen les seves composicions, podem situar cronològicament algunes de les obres model del notari que fins ara no s'havien pogut datar amb seguretat. D'una banda, la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* ha de ser anterior a 1457: la presència de la traducció catalana de Chartier és clara al poema V, *Anciós tot de l'amagat engan*, datat el 1457, amb el qual s'inaugurà el certamen de la Joia de la Desconeixença. En aquest mateix poema de Vallmanya, el V, hi ha un parell de versos presos de *La glòria d'amor*, i al poema VI, *L'ignorant hom porta·b si un greu dan*, datat també el 1457, es troben versos de *La glòria d'amor* pràcticament a cada estrofa, cosa que obliga a replantejar la datació posterior

27. Trobem un altre cas de reelaboració als versos 13-14 del poema VI, *L'ignorant hom porta·b si un greu dan*, datat també el 1457. Es tracta del següent passatge de *La glòria d'amor*: «Com l'espírit, quant d'aquest mon per teix/e·s troba alt en gloria divina,/tots los delits d'aquest món avorreix» (vv. 430-432). Vallmanya el refon al poema VI en aquests dos versos: «ab gran desdeny m'agués tot avorrit/com fals delits d'aquest món l'espírit» (vv.13-14). Per al vers 13, aprofita la rima del vers 432 de Rocabertí («avorreix») canviant-ne la categoria gramatical («avorrit»), i el vers 14 el construeix amb el primer hemistiqui del vers 430 («Com l'espírit»), però agafant el substantiu del primer hemistiqui del vers 432 («delits»), més el sintagma *d'aquest món* i el mot *espírit*, que col·loca en posició de rima.

a 1467 que s'havia proposat per a aquesta obra, amb tots els problemes que això comporta.<sup>28</sup> El poema V encara ens dona una altra datació, la del poema VI de Pere Torroella, *No sent ne veig ne oig ne conec res*, també, doncs, anterior a 1457.

En segon lloc, l'estudi de la poesia de Vallmanya mostra que el notari se sabia de memòria determinats passatges dels autors model, o bé cal pensar en la presència material, física, de les fonts durant el procés d'escriptura.<sup>29</sup> Sigui com sigui, aquests mecanismes compositius són molt semblants a determinats processos d'escriptura i de reescriptura característics de la prosa, per exemple del *Tirant lo Blanc* (ve-

28. Datar *La glòria d'amor* amb anterioritat a 1467 topa amb una qüestió important del cant X del poema: la identificació de la «comtessa de Feba», que apareix en una mena d'infern, amb el personatge real de la comtessa de Luna Violant Lluïsa de Mur, morta el 1467. Pel que fa a les diverses hipòtesis de datació de *La glòria d'amor*, vegeu BASSEGODA 2005 i BASSEGODA 2006. Agraïxo a Enric Bassegoda tota la informació proporcionada sobre aquesta qüestió.

29. Les anotacions marginals de J i K semblen confirmar l'estreta relació de Vallmanya amb el cançoner. A més dels comentaris que omplen les poesies de Vallmanya, molts en primera persona, a J hi ha dues anotacions més al marge amb informacions semblants i probablement de la mateixa mà: en primer lloc, al passatge de *La glòria d'amor* «Briseida fonch en amor variable,/prompta en amar e mils en desconèixer/mar o panell al vent no és tan mutable» (vv. 608-610) —que, com hem vist més amunt, el notari s'apropia al poema VI—, s'hi afegí al marge «Aquesta fon filla de Calcas, bisbe de Troya, enamorada de Tròiol, fill del rei Príam, e fon desconaxent car amà Diomedes rompent la fe a Tròyol», comentari molt semblant al que acompanya el nom de Briseida al poema X de Vallmanya (*Sort*) («Briseyda fon filla de Calcas, bisbe de Troya; dasamà Tròyol, fill del rey Príam, e amà Diomedes», AUFERIL, 1986: 58); la segona anotació («Parle d'açò Joahn Bocassy en lo XVè capítol de la sua *Fiammeta*, ço és en lo primer llibre, e comença lo capítol: "O, filla, de mi pus cara", etc.», BD, p. 45) la trobem al marge dels versos 497-498 de la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* («Cert, lo consell que'm donau, ma senyora,/se pot mils dir que no fa pas lo fer»; BD, p. 45; igual que les reminiscències a les fonts del poema *Sort*, aquí la referència a la *Fiammeta* també és exacta, ja que, efectivament, el passatge en qüestió es troba al capítol XV del primer llibre: «[...] quant són pus leugeres a dir aquestes coses que manar-les a effechtel!» (ANNICCHIARICO, 1983: 79)), i, per bé que el passatge comentat no apareix en cap poema del notari, sí que hi trobem en canvi els versos immediatament posteriors (vv. 500-503, represos al poema VIII, comentat més amunt). Així doncs, en el primer cas trobem un passatge de Rocabertí —que empra Vallmanya al poema VI— acompanyat d'una nota marginal molt semblant a les del poema *Sort*, i, en el segon cas, un fragment de *La Belle Dame sans merci* —els versos immediatament posteriors del qual apareixen al poema VIII de Vallmanya— acompanyat d'una referència exacta al text de la *Fiammeta*, que, tal com hem esmentat, el notari coneixia força bé en la seva versió catalana. La relació d'Antoni Vallmanya amb el cançoner de París és, doncs, evident.



geu PUJOL, 2002). Seguint els passos de Torró (1996) i Rodríguez Risquete (2003), caldria revisar bona part de la poesia del segle xv a la llum d'aquesta intertextualitat, ben elaborada literàriament en autors com Romeu Lull i Pere Torroella, tan poc subtil en Vallmanya, però al capdavant utilíssima en tots els casos per entendre la recepció de determinats poetes i obres.<sup>30</sup> Així, per exemple, *La glòria d'amor* se'ns presenta des d'una perspectiva nova, la de text modelic i imitat, que caldria tenir en compte. A l'època era un text prestigiós, per això encapçala el manuscrit de París (J), i devia agradar per la síntesi de tradicions que representava: era un poema d'escriptura marquiàna, de models italians, però també amb una influència francesa important.<sup>31</sup> D'altra banda, és simptomàtica la presència en l'obra de Vallmanya

30. La còpia de versos d'altres autors, sense cap reelaboració o amb pocs canvis, és un recurs que empen molts poetes menors de l'època. Vegeu, per exemple, un poema anònim relacionat amb Bernat Fenollar en què es copien versos del poema 117 d'Ausiàs March (PARRAMON, 1989; RIALC, RAO 0.72). O bé el poema *Ivo, car fill, per tu continu plor* (BACH, 1930: 138-140; RIALC, RAO 180.12), anònim erròniament atribuït a Pere Torroella (vegeu, a propòsit de l'autoria del poema, RODRÍGUEZ RISQUETE, 2003: LXXXIX-LXXXI), construït amb la carcassa del poema 93 d'Ausiàs March: així, amb pocs canvis, algunes estrofes del segon cant de mort del poeta valencià es converteixen en el plany per la mort d'un fill. Al seu torn, l'*Ivo* sembla ressonar en el poema de Joan de Rocafort *Tots mos delits e pensa ten joyosa* (RIALC, RAO 150.2), tot i que aquí la qüestió és molt més complexa i recorda la manera de fer de Vallmanya: a més d'Ausiàs March, el poema conté ressons de Pere Torroella i moltes semblances amb versos del mateix Vallmanya o de Joan Berenguer de Masdovelles. En definitiva, del que es tracta és de determinar les influències concretes d'autors menors tradicionalment agrupats sota l'etiqueta d'«imitadors de March»: una anàlisi aprofundida segurament demostraria que també hi ha altres autors darrere d'aquests poetes, com ara Pere Torroella (és el cas del poema IV de Ramon Boter, vegeu n. 21).

31. Caldria redimensionar la presència francesa en l'obra de Rocabertí. No em referixo a aspectes més o menys anecdòtics com els tres autors fantasmes que combaten amb Petrarca o l'aparició fugaç del personatge de la Belle Dame, sinó a qüestions més essencials: per exemple, la influència de la tradició alegòrica derivada del *Roman de la Rose* i la de determinats gèneres francesos, com els dits i els debats; o bé certs aspectes de la llengua poètica, de l'estil, que remet a la tradició lírica encapçalada per Oton de Grandson, de la qual també forma part Alain Chartier (vegeu, a tall d'exemple, la semblança entre els dos primers versos de *La glòria d'amor* («De tot delit privat e de 'lagria,/ple de tristor, enuig e pençament») amb aquests que obren una balada d'Oton de Grandson: «Dolent de cuer et triste de pensee,/plain de soucy, d'ennuy et de tourment» (CUNNINGHAM, 1987: 103); o amb aquests altres que encapçalen una balada de *Le livre Messire Ode*: «Desconforté de joye et de leesse,/raemply de dueil et de plains doloureux,/triste, pensif, desgarny de leesse,/desesperé de tormens amoureux», etc. (PIAGET, 1941: 387)).

del text català de *La Belle Dame sans merci*, una traducció que es presenta excepcional perquè ho és d'un poema en llengua romànica, al seu torn també en vers, i que ara caldria considerar des d'altres punts de vista, no tan sols com a text clau del gènere temàtic de la desconeixença, sinó també com a obra model i com a satèl·lit gravitant en òrbita marquiàna, d'aquí la posició que ocupa als cançoners J i K. En efecte, el poema de Rocabertí i el text català de Chartier no són cap obsessió del notari, sinó que per als cercles encarregats de la composició dels cançoners J i K —entre els quals, certament, hi devia figurar gairebé amb total seguretat Antoni Vallmanya— i per als seus lectors,<sup>32</sup> no tan sols aquestes dues obres anaven indissolublement lligades a Ausiàs March, sinó que a més eren considerades modèliques, tenien l'estatus de text important, l'honor d'encapçalar, de presentar o d'introduir l'obra del poeta valencià, talment es tractés —per dir-ho amb termes més moderns i musicals— dels teloners locals de l'estrella convidada. «Locals» perquè és evident que aquests cançoners foren compilats per nuclis propers a Joan II, o almenys així semblen indicar-ho determinats autors que d'alguna manera hi destaquen: Rocabertí els encapçala, Joan Berenguer de Masdovelles n'ocupa la part central<sup>33</sup> i Vallmanya els tanca, tots tres personatges documentats en l'entorn del rei, joanistes durant la guerra civil. D'altra banda, la datació d'algunes obres, com *La glòria d'amor* i la traducció catalana de

32. Pel que fa a la versió catalana del poema de Chartier, la rúbrica que atribueix el poema a March en el manuscrit K és el resultat d'un error (vegeu BELTRAN, 2000), com potser ho és també la posició d'obertura que ocupa la traducció en aquest cançoner. Tanmateix, malgrat totes les reconstruccions codicològiques que es puguin fer des de l'actualitat, la transmissió i la recepció del text a l'edat mitjana era una altra: per al lector medieval de K, la *Requesta d'amor de madama sans merci* ocupava una posició canònica després de *La glòria d'amor* i precedia —o formava part de— l'obra d'Ausiàs March.

33. Caldria estudiar també determinats aspectes que posen en comú Masdovelles i autors com Vallmanya i Fogassot, per exemple el gust pels rims maridats i capfinitis. Els manuscrits J i K contenen molts poemes de Joan Berenguer de Masdovelles, i a K és un dels autors objecte de reordenació: igual que per a Ausiàs March, les dues seccions que J contenia amb poemes de Joan Berenguer de Masdovelles són agrupades a K en un sol bloc (vegeu BELTRAN, 2000). També és simptomàtic en aquest sentit el problema d'atribució del poema XXI de Vallmanya —esmentat a la primera part d'aquest article—, segurament de Joan Berenguer de Masdovelles. (Malauradament, no he pogut consultar per a aquest article el llibre de Vicenç Beltran titulat *El cançoner de Joan Berenguer de Masdovelles*, publicat recentment a Publicacions de l'Abadia de Montserrat.)

*La Belle Dame sans merci*, anteriors a 1457, reforça la hipòtesi que molt abans que arribés el seguici itinerant del príncep Carles de Viana, al voltant de Joan II devia existir un nucli cultural important, abans i tot que fos rei d'Aragó, cosa que explicaria, per exemple, que Vallmanya i Fogassot en demanessin la intervenció en una tençó quan era lloctinent de Catalunya i rei de Navarra.<sup>34</sup> En aquest sentit, la connexió amb Navarra, de tradició reial francesa, podria explicar la via d'entrada de poemes com *La Belle Dame sans merci* i el debat posterior que generà. Navarra i Nàpols no devien ser nuclis aïllats, altrament, com s'explicaria que el notari Antoni Vallmanya de Barcelona conegués el 1457 una composició de Pere Torroella que devia haver estat escrita a Navarra o a Nàpols, atès que Pere Torroella no va tornar definitivament a Catalunya fins l'any 1458? La història de la poesia i dels nuclis poètics catalans els anys centrals del segle xv presenta encara moltes incògnites. L'ús que fa Vallmanya dels seus models n'obre de noves.

MARTA MARFANY  
Universitat Autònoma de Barcelona

## BIBLIOGRAFIA

- Annamaria ANNICCHIARICO (1983-1987): *La Fiammetta catalana*, L'Aquila, Japadre, 2 vols.
- Ramon ARAMON (1953): *Cançoner dels Masdovelles (Manuscrit núm. 11 de la Biblioteca de Catalunya)*, Barcelona, Publicacions de la Biblioteca de Catalunya.

34. Les estades de Joan de Navarra a Barcelona quan era lloctinent reial a Catalunya (1454-1458) foren nombroses, si bé la majoria duraren entre un i dos mesos. Tot i així, el 15 març de 1455 Joan de Navarra entrà a Barcelona i s'hi estigué fins almenys el primer trimestre del 1456, període durant el qual nasqué la seva filla Joana (16 de juny de 1455) i rebé la visita de la seva filla Elionor i el comte de Foix (10 de novembre de 1455). L'arribada del comte de Foix se celebrà a la plaça del Born amb unes festes cavalleresques que duraren tres dies (el conegut Pas du Pin aux Pommes d'Or descrit a RIQUER, 1990: 40-42), presidides per Joan de Navarra i en les quals participà el mateix comte de Foix. (Per a més informació, vegeu el dietari del consell barceloní: MANUAL DE NOVELLS ARDITS.) Aquestes festes cavalleresques podrien haver estat el marc idoni per a la tençó entre Vallmanya i Fogassot.

- Jaume AUFERIL (1986): *La Sort d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Vall-donzella*, dins VVAA: *Studia in honorem prof. Martí de Riquer*, I, Barcelona, Quaderns Crema, ps. 37-77.
- Jaume AUFERIL (1989) (ed.): Francesc FERRER: *Obra completa*, Barcelona, Barcino.
- Pedro BACH (1930): *The works of Pere Torroella. A catalan writer of the fifteenth century*, Nova York, Instituto de las Españas en los Estados Unidos.
- Enric BASSEGODA (2005): *Els poetes de l'orde de l'Hospital*, dins Rafael ALEMANY, Josep Lluís MARTOS i Josep Miquel MANZANARO (eds.): *Actes del X Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Alacant 2003)*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, ps. 365-374.
- Enric BASSEGODA (2006): *Fra Bernat Hug de Rocabertí, comanador d'Alfambra i de Montsó*, dins VVAA: *Actes del 13è Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Girona 2003)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Vicenç BELTRAN (2000): *Tipologia i gènesi dels cançoners. La reordenació de J i K*, «Llengua & Literatura», núm. 11, ps. 355-395.
- Pere BOHIGAS (2005) (ed.): Ausiàs MARCH: *Poesies*, Barcelona, Barcino.
- Lluís CABRÉ (1997a): *From March to Petrarch: Torroella, Urrea and Other Ausimarchides*, dins Ian MACPHERSON i Ralph PENNY (eds.): *The Medieval Mind. Hispanic Studies in Honour of Alan Deyermond*, Londres, Tamesis, ps. 57-73.
- Lluís CABRÉ (1997b): *Dos lectors antics del mestre Ausiàs March i un context*, dins VVAA: *Ausiàs March: textos i contextos*, Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 59-71.
- Giorgio CHIARINI (1985): *Il Canzoniere di Jaufre Rudel*, L'Aquila, Japadre.
- Caroline A. CUNNINGHAM (1987): *A critical edition of the poetry of Oton de Grandson, ms. L* (tesi doctoral), University of North Carolina.
- Antoni FERRANDO (1983): *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al segle XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- Francesc J. GÓMEZ (2000): *Cançoner de l'Ateneu [Microforma]; Barcelona, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, ms. 1*, Bellaterra, Fundació «La Caixa»/ Seminari de Filologia i Informàtica UAB.
- H. C. HEATON (1916): *The glòria d'amor of fra Rocabertí*, Nova York, Columbia University Press.
- MANUAL DE NOVELLS ARDITS (1892-1975): *Manual de novells ardits vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, Imprempta Enrich y Companyia, vol. II (anys 1446-1477).
- Amadée PAGÈS (1936): *La poésie française en Catalogne du XIIIe siècle à la fin du XVe*, Tolosa/París, Privat/Didier.

- Jordi PARRAMON (1989): *Dos anònims relacionats amb Bernat Fenollar*, dins VVAA: *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura I*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 77-83.
- Jordi PARRAMON (1992): *Repertori mètric de la poesia catalana medieval*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Arthur PIAGET (1941): *Oton de Grandson. Sa vie et ses poésies*, Lausana, Payot.
- Josep PUJOL (1994) (ed.): Jaume MARCH: *Obra poètica*, Barcelona, Barcino.
- Josep PUJOL (2002): *La memòria literària en Joanot Martorell. Models i escriptura en el Tirant lo Blanc*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Josep PUJOL (en premsa): *L'atribució de les cançons amoroses de Jaume March*, en premsa.
- RIALC: <http://www.rialc.unina.it>
- Martí DE RIQUER (1983): *Alain Chartier. La belle dame sans merci. Amb la traducció catalana del segle XV*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Martí DE RIQUER (1990): *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Martí DE RIQUER i Lola BADIA (1986): *Les poesies de Ramon Boter i l'herència d'Ausiàs March*, dins VVAA: *Estudis de Literatura Catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 253-293.
- Francisco Javier RODRÍGUEZ RISQUETE (2002): *Pere Torroella i les corts dels infants d'Aragó el segle XV*, «Llengua & Literatura», núm. 13, ps. 209-222.
- Francisco Javier RODRÍGUEZ RISQUETE (2003): *Vida y obra de Pere Torroella* (tesi doctoral), Universitat de Girona.
- Joan TORRUELLA (2003): *Cançoner de París [Microforma]: París, Biblioteca Nacional, ms. esp. 225*, Bellaterra, Fundació «La Caixa» / Seminari de Filologia i Informàtica UAB.
- Jaume TORRÓ (1996): *Romeu Llull. Obra completa*, Barcelona, Barcino.
- Jaume TORRÓ (2001): *Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV*, «Revista de Catalunya», núm. 163 (juny), ps. 97-123.